

Η ΔΥΝΑΜΗ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΠΡΙΝ ΤΟ '21

Μελετώντας την εξέλιξη της σκέψης μέσα στο ιστορικό γίνεσθαι, παρατηρούμε μία συνεχή άνοδική πορεία, τόσο στη σφαίρα της ανθρώπινης ύπαρξης — σε κλίμακα γενική, καθολική — όσο και στον μικρόκοσμο — σε κλίμακα ατόμου —, ένα έργο που σχηματικά παρουσιάζει τη μορφή βέλους που προχωρεί με ρυθμούς επιταχυνόμενους, απ' τη μία ιστορική εποχή στην άλλη, διασχίζοντας αίθριους ούρανοους είτε περνώντας μέσ' από συμπληγάδες, αποτελώντας τη συνισταμένη ατομικών είτε συλλογικών προσπαθειών. Άξιοποιεί δημιουργικά, με γνώμονα το στοιχείο της άντοχης στο χρόνο, τα έκαστοτε δεδομένα της εργαστηριακής έρευνας στη σύνθεση συνόλων, μελετά τα γεγονότα, το «ότι» αλλά και τις αιτίες, το «γιατί», συγχωνεύοντας τα πορίσματα της κοινωνικής πρακτικής στον δύσκολο αλλά γεμάτο ίκανοποιήσεις δρόμο της αλήθειας.

Πρόκειται για ένα έργο που το συνθέτουν πετράδια μικρά, κοπιαστικά βαλμένα, που τοῦ δίνουν ὅμως τὸν χαρακτήρα τῆς σ υ ν έ χ ε ι α ς καὶ μιᾶς ἀδιάρρηκτης ἐνότητος, μιᾶς ἐνότητας μέσα στην ποικιλομορφία της ιστορικής εξέλιξης, μιᾶς χρονικής συμμετρίας αλλά και ἀσυμμετρίας, ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς ὅρους τοῦ Ἀμερικανοῦ Mehlberg ἐνὸς law - like reversibility κι ἐνὸς fact-like irreversibility.

Τὰ φαινόμενα τῆς φύσης, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου, σὰν κοινωνικὸ σύνολο, τὴ γνώση σὰν φαινόμενο ὄντολογικόν, τὰ χαρακτηρίζει μία ἐνδόμυχη ἐνότητα, μία ἀλληλουχία, ἕνας ντετερμινισμὸς που δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ τὸ σύνολο τῶν ἀναγκαίων, ἱστορικὰ διαμορφωμένων, προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀντίστοιχου φαινομένου, κοινωνικοῦ εἴτε γνωσιολογικοῦ. Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς που δίνει μία ἀδιαφιλονίκητη ἐπιστημονικὴ - ἱστορικὴ θεμελίωση στὴν ἀντίληψη τοῦ παρόντος ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς κάθε ἱστορικῆς ἐποχῆς σὰν ἕναν κρίκο μιᾶς μακριᾶς ἀλυσίδας που ἡ ἀρχὴ της χάνεται μέσα στὸν χρόνο. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ στὴν ἐπιστήμη φαινόμενο τῆς κληρονομιάς καί, στὴν περίπτωσή μας, τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

Φυσικὰ ἐδῶ, ἀπ' τὸ πεδίο τῆς θεώρησης τοῦ προβλήματος, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὁ λιγότερο εἴτε περισσότερο ἀποφασιστικὸς ρόλος τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, κοντινότερων εἴτε μακρυνότερων, που διενεργοῦν, με μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐνταση, στὴν ἐμφάνιση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἴτε τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ ἀνθρώπου, αποτελώντας

στοιχεῖα σημαντικὰ στή διαμόρφωση τῆς σκέψης τῶν κατοπινῶν γενεῶν, ἀλλά καί στήν ἱστορική τοποθέτηση τῶν ἀνθρωπίνων πολιτισμῶν. Κι αὐτὸ γιατί ὁ κάθε πολιτισμὸς ἔχει τὴν ἱστορία του, ἔτσι ὅπως ἡ ἱστορία, σὰν ἐπιστήμη, εἶναι ἱστορία πολιτισμῶν, συνόλων ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν παραγόντων — προϊόντων ἄμεσων εἴτε ἔμμεσων τοῦ ἀνθρώπου — κι ὄχι μία ἀπλή χρονολογική καταγραφή, ἢ ὅπως ἔλεγε ὁ Βολταῖρος, ἕνα χρονολογικὸ «ἀπάνθισμα», γεγονότων ξεκομμένων κι ἀνεξάρτητων χωρὶς καμία ἐσωτερική συνοχή κι ἀλληλοεξάρτηση.

* * *

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, αὐτὴν τὴν τοποθέτηση τοῦ προβλήματος θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε καὶ τὸ θέμα τῆς δυναμικῆς τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ στή σκέψη τῶν λογίων τοῦ αἰῶνα ποὺ προηγήθηκε τοῦ μεγάλου Ξεσηκωμοῦ.

Ἡ ἴδια ἡ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ κι αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐξέλιξης τῆς νεοελληνικῆς σκέψης γενικότερα, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ κάνουμε μία τομὴ στὸν 18ο αἰῶνα, στὸν αἰῶνα τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ.

Ὅπως τονίσαμε καὶ σὲ προηγούμενη μελέτη μας, ἡ ἰδιαίτερη σημασία τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ ἂν κυκλοφόρησαν τότε περισσότερα βιβλία εἴτε ἂν ἰδρύθηκαν τότε περισσότερα σχολεῖα, σὲ σύγκριση μὲ προηγούμενες ἱστορικὲς περιόδους, ἀλλὰ στὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τοῦ πνευματικοῦ στερεώματος τοῦ ἀφυπνιζόμενου ραγιᾶ, στίς συνιστώσες τῆς σκέψης του. Στὸ ἂν δηλαδή ὁ "Ἕλληνας τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα παρέμεινε εἴτε ὄχι δέσμιος μᾶς ἄγονης ἀντιγραφῆς τῆς προγονικῆς κληρονομιάς εἴτε ἐπιχείρησε νὰ ἀφομοιώσει, ν' ἀξιοποιήσει δημιουργικὰ τὸ ἐλπιδοφόρο πνεῦμα τῆς συνδυάζοντάς το μὲ τίς κατακτήσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, τὴ μελέτη τῶν ἐπιστημῶν ποὺ γνώριζαν τότε μία περίοδο ἀνθίσεως στή Δυτικὴ Εὐρώπη. Ἄν, τέλος, ἄρχισε νὰ βλέπει εἴτε ὄχι τὸν κόσμον μ' ἕνα «νέο», διαφορετικὸ μάτι.

Χωρὶς νὰ θέλουμε νὰ διατυπώσουμε ἀπριόρι συμπεράσματα, θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἑλληνικὸς 18ος αἰῶνας καὶ κυρίως τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ εἶναι, συνεπεία ἀκριβῶς τῶν ιδιόρρυθμων συνθηκῶν ἀνάπτυξής του, ὁ αἰῶνας τῶν ἀναζητήσεων, τῶν διερευνήσεων, τῆς πάλης γιὰ τὴ διαμόρφωση μᾶς συνείδησης, ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς, μέσα στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρον μὲ τὸν ὁποῖο ἔρχεται τότε γιὰ πρώτη φορά σ' ἐπαφή. Εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἐπανασυνδέσει δημιουργικὰ τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τὸ Βυζάντιον καὶ θὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη, τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸν.

Εἶναι ἡ περίοδος ποὺ τὸ καινούργιον — καρπὸς πολυχρόνων συσσωρεύσεων — ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται μὲ ὅλη του τὴν ἔνταση, νὰ κατακτᾷ περισσότερο συνεχῶς ἔδαφος καὶ ν' ἀνδρώνεται συμβαδίζοντας κι ἐξυπηρετώντας τὸ στόχον τῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισης τοῦ γένους.

Είναι ή περίοδος πού θά «σπάσει» ή άκίνησία χρόνων, ή άκίνησία σκέψης πού είχε έπιβάλει μέ διάφορα μέσα ό καθυστερημένος δυνάστης. .

Στοιχείο βασικό, καθοριστικό για τή σκέψη τής έποχής, άποτελεί τó γεγονός ότι τώρα τίθεται έκ νέου υπό συζήτηση ή θέση τοῦ ατόμου μέσα στη φύση και τήν κοινωνία, ή σχέση τοῦ υποκειμένου μέ τó αντικείμενο, αλλά και τοῦ αντικειμένου άπέναντι στοῦ υποκειμένου, σχέση πού, άπό τήν άποψη τής φιλοσοφικής θεώρησης, δίνεται μέ τó σχήμα «γνώση - αὐτογνωσία». Και ή στροφή τοῦ υποκειμένου στοῦ αντικείμενο, τήν έποχή πρὸς τήν όποία στρέφεται έδῶ τώρα ό φακός τής έρευνάς μας, δημιουργήσε τó σπέρμα τής πειραματικής γνώσης, έβαλε πάνω σέ νέα θεμέλια τó όλο οικόδομημα τής γνώσης. Τό πνεῦμα άπελευθερώνεται άπ' τά δεσμá τής δεισιδαιμονίας και προσπαθεῖ νά έρμηνεύσει τά φαινόμενα μ' ένα διαφορετικό όπλο, τó λογικό, στηριζόμενο στα δεδομένα τής έπιστήμης.

Ό άνθρωπος τής έποχής αὐτῆς, έρχόμενος σέ στενότερη συνεχῶς έπαφή μέ τήν Εὐρώπη και τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, έπιχειρεῖ νά δεῖ και νά έρμηνεύσει τή φύση, τόν φυσικό κόσμο, έτσι όπως είναι, «κατά φύσιν», χωρίς ξένες έπεμβάσεις, αλλά μέ τά στοιχεία πού τοῦ προσφέρουν οί φυσικές-θετικές έπιστήμες. Μελετᾷ, σέ στενή άλληλουχία κι άλληλοεξάρτηση, τή φύση αλλά και τó ίδιο τó υποκείμενο τής γνώσης, τόν άνθρωπο. Διερευνᾷ τίς αἰτίες και τίς άρχές τῶν ὄντων γιατί πιστεύει πὸς ή γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων είναι αδύνατη χωρίς τήν άνίχνευση τῶν αἰτιῶν και τῶν άρχῶν. Άρχίζει νά δίνει ιδιαίτερη προσοχή στις διάφορες έπιμέρους έπιστήμες, καλλιεργεῖ συνειδητά τή διαφοροποίηση τῶν έπιστημῶν, προσπαθώντας νά προχωρήσει, μέσα άπό τόν δρόμο τής έπιστήμης, στη δημιουργία νέων συνθέσεων. Στη δημιουργία μιᾶς νέας ένότητας. Μιᾶς γενικής ένότητας. Μιᾶς συγκεκριμένης κι όχι άφηρημένης ένότητας. Μιᾶς ένότητας πού νά στηρίζεται στα δεδομένα τῶν έπιστημῶν και κυρίως τῶν θετικῶν έπιστημῶν. Μιᾶς ένότητας πού ν' άνήκει στοῦ παρὸν και νά μήν άποτελεῖ στοιχείο μιᾶς κάποιας ύπερβατικής αὐθεντικότητας. Γι' αὐτό κι άρχίζει τώρα νά διαχωρίζεται, μέσα άπό τó φάσμα τής καθημερινῆς θεωρητικῆς και πρακτικῆς γνώσης, τά στοιχεία πού προέρχονται άπ' τόν τομέα τής καθαρῆς έπιστήμης άπ' εκείνα πού τοῦ προσφέρουν άλλες πηγές θεώρησης. Ἡ περιέργεια, ή πρώτη αὐτή βαθμίδα κάθε έπιστημονικῆς έρευνας και γνώσης, τής γνώσης γενικότερα, γνωρίζει τήν περίοδο αὐτή, νέες διαστάσεις κι' ό άνθρωπος δέν πείθεται πλέον μέ τίς αναπόδεικτες αλήθειες αλλά αναζητᾷ άποδείξεις, μαρτυρίες.

Δέν έκπλήσσει, γι' αὐτόν άκριβῶς τόν λόγο, τó γεγονός ότι τώρα διατυπώνονται μία σειρά νέες θεωρίες στην προσπάθεια μελέτης τοῦ κόσμου, αλλά και τής θέσης τοῦ ατόμου μέσα σ' αὐτόν. Σημειώνουμε έδῶ χαρακτηριστικά τήν προσπάθεια τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λέσβιου μέ τó «πενταχικίνητο» και τοῦ Θεόφιλου Καῖρη μέ τó «ένυλο» νά δώσουν μία πρωτότυπη έρμηνεία στοῦ φαινόμενο τής κίνησης και τής βαρύτητας, τής έλξης τῶν σωμάτων ό πρῶτος, τής παγκόσμιας έλξης ό δεύτερος.

Συγκρατοῦμε ἐπίσης τὶς ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες καὶ σύγχρονες, ἀκόμη καὶ σήμερα, διατυπώσεις τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Δάρβαρη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀπείρων κόσμων καὶ πλανητῶν «εἰς τὸ ἀπέραντον διάστημα τοῦ παντός», ὅπως καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Θεόφ. Καΐρη καὶ τοῦ Παναγιώτη Κοδρικᾶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀνθρώπων σ' ἄλλους πλανῆτες εἶτε, τέλος, τὴν ἰδέα τῆς συγγένειας ἀνθρώπου καὶ ζώου, τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν πίθηκο, ποῦ συναντᾶμε ὄχι μόνον σὲ ἔντυπα ἀλλὰ καὶ σὲ χειρόγραφα κείμενα τῆς ἐποχῆς.

Ἐκφραση αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ νέου, ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι τώρα παρατηρεῖται μία σημαντικὴ αὔξηση, χρόνο μὲ τὸν χρόνο, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων (μὲ τὴν πλατύτερη φυσικὰ ἔννοια τοῦ ὅρου) ἐνῶ ἀντίθετα μειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Στὰ 6,92% ἀνέρχεται ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βιβλίου στὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς τοῦ βιβλίου τὴν περίοδο 1700 - 1821. Κι ἂν δοῦμε στὴ δυναμικὴ του τὸ ποσοστὸ αὐτό, παρατηροῦμε ὅτι τὴν πρώτη 50ετία τοῦ 18ου αἰῶνα τὸ ποσοστὸ φθάνει τὰ 4,0%, τὴ δευτέρη τὰ 5,52%, ἐνῶ τὶς πρώτες δύο μόνον δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα τὰ 9,47%. Ἄν πάρουμε πάλι, σὰν σημεῖο ἀναφορᾶς, τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνα, βλέπουμε πὼς ἐνῶ τὴν πρώτη ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου ἀνέρχονταν στὰ 77,5% στὴ δευτέρη τὸ ποσοστὸ φθάνει μόλις τὰ 27,9%.

Μία σημαντικὴ μείωση, σὲ ποσοστά, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου, ἐνῶ ταυτόχρονα αὐξάνεται ἡ παραγωγὴ τοῦ βιβλίου ποῦ βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὴ σφαῖρα τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ νεωτεριστικοῦ βιβλίου, τοῦ ἐπιστημονικοῦ βιβλίου, μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου.

Ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπ' τὸν «στατιστικόν», ἐκ πρώτης ὄψεως, αὐτὸν κόσμον τοῦ βιβλίου, διακρίνουμε τὴν αὐξανόμενη συνεχῶς ἐπιθυμία γιὰ εἰδίκευση κι ἀνανέωση τῆς θεωρητικῆς σκέψης, τὴ συγγραφὴ εἶτε μετάφραση ἔργων νεωτεριστικῶν, ἔργων ποῦ ν' ἀνταποκρίνονται περισσότερο στὰ προβλήματα ποῦ ἡ ζωὴ ἔθετε γιὰ ἐπίλυση, φέρνοντας σ' ἐπαφὴ τὸν λόγιον τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του.

Ἀπὸ τὶς διάφορες ἐπίσης «Βιβλιογραφίες» ποῦ κατὰ καιροὺς δημοσιεύονταν στὸν Λόγιον Ἑρμῆ, συγκρατοῦμε τὴν προσπάθεια νὰ διοχετευθοῦν στὸν ἑλληνικὸ χῶρον ἔργα νεωτεριστικά, ἀπ' τὶς τελευταῖες ἐπιστημονικὲς ἐκδόσεις τῆς Εὐρώπης, ἔργα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἔργα στηριζόμενα στὸ πείραμα καὶ τὴν πειραματικὴ σκέψη. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν πλούσια ἀλληλογραφία τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς παρακολουθοῦμε μιὰ ὀλόκληρη συρροὴ ἐπιστημονικῶν βιβλίων κι ὀργάνων μὲ κατεύθυνση τὸν ἑλληνικὸ χῶρον.

Οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ νιώθουν τὴν ἀνάγκη τῆς διαφοροποίησης τῆς γνώσης, τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων, ὅπως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς Φυσικῆς, τῶν Μαθηματικῶν, ποῦ συνδέονται περισσότερο μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς, μὲ τὰ προβλήματα ποῦ ἡ ζωὴ θέτει πρὸς ἐπίλυση.

Δεχόμενος τὴν ἐπίδραση τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ποῦ εἶχε ἀγκαλιά-

σει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅλα τὰ πρωτοπόρα πνεύματα τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἕλληνας ἔστρεψε τὴν προσοχή του πρὸς τὶς γνώσεις ἐκεῖνες ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, πρὸς τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς.

Νιώθοντας τὴ δύναμη τοῦ πνεύματος ποὺ εἶχε ἀγκαλιάσει ἄλλες χῶρες — μποροῦμε νὰ ποῦμε παραφράζοντας τὰ λόγια τοῦ Ἑγελου γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του Γερμανοὺς — οἱ πρωτοπόροι λόγιοι τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ κατευθύνθηκαν μ' ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῶν χωρῶν αὐτῶν καί, ἐγκαταλείποντας τὶς μεταφυσικὲς ἔρευνες, ἀσχολήθηκαν μὲ τὶς ἀποδεκτὲς ἀπ' τὸ κοινὸ αἶσθημα ἀλήθειες: υἱοθέτησαν τὸν διαφωτισμὸ (Aufklärung) καὶ στράφηκαν πρὸς τὴν ἔρευνα τῆς ὠφελιμότητος ὅλων τῶν πραγμάτων.

Εἶναι μεγάλη ἡ δεκτικότητα ποὺ δείχνουν ὅλοι οἱ λόγιοι, οἱ πνευματικοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ποὺ μὲ τὸν δαυλὸ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης πάλαιψαν γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση τοῦ γένους, ἀπέναντι σὲ κάθε τι τὸ καινούργιο ποὺ συνδεόταν κι ἐξέφραζε τὴν πρόοδο, νὰ πλατύνουν καὶ ἐκσυγχρονίσουν τὶς γνώσεις τους συμβαδίζοντας — ὅσο φυσικὰ τοὺς τὸ ἐπέτρεπαν ὁ δυνάστης καὶ ἡ παράδοση μιᾶς πολύχρονης καθυστέρησης — μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τῆς ἐποχῆς τους. Ὁ λόγιος τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα «δὲν εὐχαριστεῖται νὰ βλέπῃ μόνον τὰ περὶ αὐτὸν ὄντα, ἀλλ' ἀγαπᾷ ἀκόμη νὰ ἠξεύρῃ καὶ ὅλον τὸν κόσμον... ἀγαπᾷ νὰ γνωρίσῃ ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς» (Διονύσιος Πύρρος). Γι' αὐτὸ καὶ θὰ στρέψῃ τὴν προσοχή του σταθερὰ πρὸς τὸ νεωτεριστικὸ βιβλίον.

«Κατὰ τοὺς νεωτέρους», γράφει τὴ Γεωγραφία του ὁ Ἰώ. Μοισιόδαξ, «ἐκ τῶν νεωτέρων σοφῶν» ἐρανίζονται ὁ Διονύσιος Πύρρος κι ὁ Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας, ἐνθερμὸς ὁπαδὸς «τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας» εἶναι κι ὁ Ἄθαν. Σταγειρίτης, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Φατζέας καὶ οἱ ἀδελφοὶ Καπετανάκη συμπληρώνουν τοὺς συγγραφεῖς ποὺ μεταφράζουν μὲ στοιχεῖα «τῶν νεωτέρων». Ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης συμπληρώνει (κι ὡς ἓνα βαθμὸ κι ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς) τὴν Ἀστρονομία τοῦ Λαλάνδου μὲ τὰ νεώτερα στοιχεῖα ποὺ τοῦ προσφέρει ὁ συγγραφέας κι ὁ Ἄνθ. Γαζῆς ἐπανεκδίδει τὴ Γεωγραφία τοῦ Μελετίου ὄχι γιὰτὶ εἶχε ἐξαντληθεῖ ἡ πρώτη ἐκδοσις, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἐκσυγχρονίσῃ ὅπως ἐπίσης ἐκσυγχρονίζει τὴ Γεωγραφία τοῦ Θεοτόκη. «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» τιτλοφοροῦν τὸ ἔργον τους οἱ Δημητριάδης, τίτλον ποὺ τὸν συναντᾶμε καὶ στὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Patrick Gordon «Γραμματικὴ Γεωγραφικὴ», παραρτήματα «κατὰ τοὺς νεωτέρους», γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῆς «Γραμματικῆς τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐπιστημῶν» τοῦ Βενιαμίν Μαρτίνου στὶς κατακτήσεις τοῦ «νῦν αἰῶνος», προσθέτει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος σημειώνει στὸ μυθιστόρημά του «Φιλοθέου Πάρεργα» ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1800: «Θαυμάζω καὶ δι' ἐπαίνων ἄγειν οὐ παύομαι τοὺς Νεωτέρους, εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς φύσεως χωρήσαντας».

Τὰ κείμενα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς δίνουν ἰδιαίτερη ἔκτασις στὴν παρουσίαση τῶν ἀστρονομικῶν ἀνακαλύψεων στὰ μοντέρνα εὐρωπαϊ-

κά ἀστεροσκοπεΐα, τῶν ἀνακαλύψεων αὐτῶν ποῦ «μεγαλύνουν τὰς ἰδέας μας ἐπὶ τῆς ἀπειρότητος τοῦ παντός» καὶ αὐτὸ «διὰ νὰ μὴν ὑστερεῖται ἐν γένει τὸ δυστυχὲς ἡμῶν γένος τὴν περί τούτων γνῶσιν» (Παναγιώτης Κοδρικᾶς).

Οἱ Ἕλληνες λόγιοι εἶναι ἐνθερμοὶ ὑποστηρικτὲς τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν ποῦ θεωροῦνται ὡς «ἢ ἀναγκαιότερα καὶ χρησιμότερα εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐπιστήμη» ποῦ «καταρτίζει τὸν νοῦν καὶ ἀποκαθιστᾷ αὐτὸν ὄντως γνώστην, ὄντως διαιτητὴν τῆς ἀληθείας» (Ἰω. Μοισιόδαξ), «ἐπιστήμη ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητος. . . εἰς τε τῆς φύσεως ἄδυτα εἰσδύναμι βουλομένοις» (Ζήσης Κάβρας) καὶ ὁδηγεῖ σὲ νέες «προόδους καὶ ἐφευρέσεις» (Ἰωνᾶς Σπαρμιώτης).

Τὸ ἴδιο νεωτεριστικὸ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν γνώσεων ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς σκέψης, συναντᾶμε καὶ στὴν ἰατρικὴ ὅπου τὸ παραδοσιακὸ στοιχεῖο, ἐνισχυόμενον ἀπ' τὸ καλὰ καλλιεργημένον τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πνεῦμα τῆς δεισιδαιμονίας, εἶχε βάλει σταθερὰ τὴ σφραγίδα του. Τὸ πρῶτο πλήγμα πρέπει νὰ δοθῆ, γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο, στὸ μεγάλο οἰκοδόμημα τῆς δεισιδαιμονίας. Οἱ πρωτοπόροι στοχαστὲς τοῦ προεπαναστατικοῦ αἰῶνα καλοῦν τοὺς ἀπὸ αἰῶνες σκληρὰ καταδυναστευόμενους ραγιαδες, νὰ μὴν δίνουν «ἀκρόασιν εἰς τὰς μωρολογίας τινῶν μισοκάλων καὶ φθονερῶν ἀνθρωπαρίων, ἐπειδὴ βέβαια καὶ ἡ σφαῖρα τῶν ἐσφαλμένων αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ἴση εἶναι μὲ τὸν κύκλον τῆς αὐτῶν ἀμαθείας». Παρατηρεῖται κι ἐδῶ μιὰ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων καὶ μέσων θεραπείας ποῦ ἐφαρμόζονταν στὴν Εὐρώπη, μιὰ προσπάθεια ὅπως ἀναζητηθοῦν καὶ καταπολεμηθοῦν μ' ἐπιστημονικὰ μέσα οἱ αἰτίες ποῦ προκαλοῦν τὶς διάφορες ἀσθένειες κι' ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐργαστηριακὴ ἔρευνα. Κι' αὐτὸ γιὰτὶ μόνον ἡ ἐργαστηριακὴ ἔρευνα μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει τὶς ἐπιστημονικὲς ἐκεῖνες γνώσεις ποῦ «οὐδὲν τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων δύναται νὰ δώσει» (Ι. Σεραφεῖμ).

Μετὰ ὅλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε καλύτερα καὶ τὴν ἀντίθεση τῶν δασκάλων, τῶν πνευματικῶν γενικὰ ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς, στὴ μὴ δημιουργικὴ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος, στὴ στείρα ἐπανάληψη κι ἀντιγραφή τῶν ὄσων οἱ ἀρχαῖοι εἶπαν (ποῦ τὸ Βυζάντιο κι ἡ Ἐκκλησία ἀργότερα χρησιμοποίησαν σὰν ὄπλο, διαχωριστικὴ γραμμὴ, στὴν πάλη τους κατὰ τῶν λατίνων καὶ τοῦ καθολικισμοῦ), στὴν παραμονὴ στὸ γράμμα κι ὄχι στὸ δημιουργικὸ - ἀνανεωτικὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης, καὶ τὴ χρησιμοποίησή του σὰν ἐργαλεῖο στὴ διάνοιξη νέων ὀριζόντων τῆς γνώσης. Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ θὰ πεῖ μετὰ ἀπὸ μερικὰ χρόνια ὁ ἐθνικός μας βάρδος Διονύσιος Σολωμός: «Καλὸ εἶναι νὰ ρίχνῃ κανεὶς τὶς ρίζες του πάνω σ' αὐτὰ τ' ἀχνάρια, δὲν εἶναι ὅμως καλὸ νὰ σταματᾷ ἐκεῖ· πρέπει νὰ ὑψώνεται κατακόρυφα».

Ἐξάλλου ὁ δημιουργικὸς παλμὸς τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, ἡ μόνιμη ἀντίθεσή της στὴν ἀδράνεια καὶ τὴ στασιμότητα, ἔχουν κι αὐτὲς τὶς καταβολές τους στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἐκφράζει ὁ Πλάτων ὅταν

προτρέπει τούς μαθητές του να «ζητοῦσι δ' ὅλως οὐ τὸ πατριον, ἀλλὰ τ' ἀγαθὸν πάντες».

Τὸ πνεῦμα ἀκριβῶς αὐτό, τὸ νῆμα τῆς δημιουργικῆς καὶ συνεχῶς ἀνανεωμένης σκέψης ἐκφράζουν καὶ οἱ διαφωτιστὲς ὅταν γράφουν: «Νὰ μὴν ἀποδίδωμεν τυφλὸν σέβας εἰς ὅλα ὅσα οἱ παλαιοὶ συνέγραψαν» (Κωνστ. Βαρδαλάχος), γιατί ἡ προσήλωση, ὁ περιορισμὸς τῶν γνώσεων στὰ ὅσα οἱ ἀρχαῖοι εἶπαν, ἀποτελεῖ ἐκδήλωση ἀμαθείας (Διον. Πύρρος). «Ἡ Ἑλλὰς ἀντὶ νὰ λατρεύη, ὡς λέγεται, τυφλῶ τῷ πόδι τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀρχαίου φιλοσόφου», γράφει ὁ Ἰώ. Μοισιόδαξ, «ἀντὶ νὰ ἀρκῆται μόνον εἰς τὰ ἴδια, μάλιστα οὔτε εἰς τὰ ἴδια, ἐπειδὴ. . . τὰ περισσότερα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων τὰ ὑστερεῖται, νὰ μιμῆται τὴν Εὐρώπην». Κι ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἀπευθύνει φλογερὴ ἐκκλήση στὸ γένος: «Ἐξυπνήσατε μίαν φοράν ἀπὸ τὸν βαθὺν αὐτὸν ὕπνον καὶ πολυχρόνιον· ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας καὶ ἴδετε τὸ λαμπρὸς φῶς τοῦ ἡλίου. Μιμηθῆτε τοὺς Εὐρωπαίους, τὰ πολιτισμένα, «καὶ λελαμπρισμένα γένη». «Μόνοι οἱ Γραικοί, διερωτᾶται ὁ Εὐγ. Βούλγαρις, πρέπει νὰ ἦναι τυφλοὶ ἀνάμεσα εἰς τοὺς βλέποντας;»

Ἡ δημιουργικὴ μελέτη κι ἀφομοίωση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ γνώση κι ἐκλαΐκευση τῶν νεωτέρων κατακτήσεων τῆς ἐπιστήμης ποὺ γνώριζαν ἰσχυρὴ ἀνθοισὴ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ἀφ' ἑτέρου, εἶναι τὰ βασικά, θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τῆς ἐποχῆς, οἱ συντεταγμένες μέσ' τὶς ὁποῖες κινήθηκε ἡ σκέψη τῶν πνευματικῶν ἀγωνιστῶν τοῦ '21.

Ἡ σκέψη ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσεται σ' ἓνα συνεχὲς ἔργο ἐρωτήσεων κι ἀπαντήσεων, ἀγώνα μεταξὺ τοῦ νέου καὶ τοῦ παλιοῦ, ἐπίμονης κι ἐπίπονης προσπάθειας ἐκσυγχρονισμοῦ ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ νόημα μιᾶς ὁλόκληρης ἐποχῆς.

Ὁ Ἕλληνας τοῦ 18ου αἰῶνα βγαίνει ἀπ' τὰ στενὰ πλαίσια ποὺ τὸν εἶχε καταδικάσει ἡ πολύχρονη σκλαβιά καὶ προσπαθεῖ νὰ κινηθεῖ μέσα σὲ μιὰ νέα εὐρωπαϊκὴ διάσταση. Ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν Εὐρώπη καὶ ταυτόχρονα ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπ' τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ δημιουργίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης. Ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀπόσταση ποὺ τὸν χωρίζει ἀπ' τὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι τὸ χάσμα δὲν εἶναι ἀγεφύρωτο. Νιώθει — κι αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία — πὼς τὰ προβλήματα τῆς Εὐρώπης εἶναι καὶ δικά του προβλήματα ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς δικές του πνευματικὲς ἀναζητήσεις. Διαπνέεται ἀπ' τὴν πεποίθηση ὅτι ζεῖ κι αὐτὸς στὴν Εὐρώπη καὶ μάλιστα στὴ γωνιά αὐτὴ τῆς Εὐρώπης ὅπου δημιουργήθηκε ἡ πρώτη ἀφηρημένη κι ὀρθολογιστικὴ σκέψη, ὅπου γεννήθηκε ὁ κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸς ἀνθρωπος. Στὸ λίκνο αὐτὸ τοῦ οὐμανισμοῦ ποὺ κατέχει στὴν ἱστορία τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας μιὰ θέση ποὺ κανεὶς ἄλλος λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσει.